

zřizovateli, rodinným příslušníkům apod., supervize zaměstnanců (autorka se v knize přiklání spíše k pojmu „praktický doprovod“, a to s ohledem na původní význam slova supervize – dohled nebo kontrola) a jejich cíleného vzdělávání včetně rozvoje specifických dovedností správného naslouchání, vciťování se a práce sama se sebou, které se v základních kurzech opomíjí.

V této souvislosti je rovněž třeba upozornit na skutečnost, že ne všichni zaměstnanci přímé péče budou moci s knihou pracovat sami, což autorka předpokládá. I když je psána srozumitelně a prokládána mnoha praktickými příklady, vyžaduje celkové pochopení všech souvislostí přece jen určitý stupeň poznání – jak z metodologie sociální práce, tak z oblasti řízení organizace. To lze explicitně předpokládat jen u některých kategorií zaměstnanců přímé péče. Publikace jako praktický pomocník je tedy vhodná především pro pracovníky, kteří mají v organizaci na starosti zavádění standardů kvality do praxe, především sociální pracovníky. Mohou být těmi, kteří budou přístupy zaměřené na osobu v zařízeních iniciovat a propagovat. Pro ostatní zaměstnance přímé péče (provádějící přímou obslužnou a ošetrovatelskou péči) bude její přímé využití možné právě až po patřičném proškolení.

Celkově je však knihu možno hodnotit jako velmi užitečnou pomůcku pro konkrétní zařízení, která mají zájem na realizaci skutečné změny přístupu k uživatelům. Pro ně může být důležitým vodítkem, jak co nejlépe poznat prožívání a pochopit potřeby jejich obyvatel a pomoci jim společně s nimi vytvářet prostředí, ve kterém se budou cítit dobře obě skupiny – jak obyvatelé, tak zaměstnanci. Popsané konkrétní základy a zásady jednání je však nutné brát především jako orientační východiska. V praxi musíme zohlednit zásadní skutečnost, že žádná koncepce nemůže být uplatňována mechanicky, ale vždy pouze v kontextu daného zařízení a jeho obyvatel.

Ingrid Štegmannová

**Miloš Havelka: *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění***

Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, 414 s.

Miloš Havelka je české odborné veřejnosti znám především jako sociolog, filosof a historik zabývající se dějinami idejí, zejména ve vztahu k novodobé české historii, a rovněž teoretickými otázkami historického bádání. Mezi jeho pracemi je třeba zmínit rozsahem nevelkou, avšak významnou monografii *Dějiny a smysl* (Praha: Lidové noviny 2002) k problematice sporu o smysl českých dějin a české národní identity. Havelka je též editorem dvousvazkového souboru textů k tzv. české otázce *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha: Torst 1995) a *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989* (Praha: Torst 2006). V díle shrnuje statě k této problematice vzniklé od konce 19. století do roku 1989 a nabízí rozsáhlý materiál, jež lze vnímat jako pramen k „metahistorii“ českého historického, filosofického a politického myšlení daného období. Nejen českým sociologům je Havelka znám rovněž jako editor prací Maxe Webera (*Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikymen 1998). A jsou to zejména Weberovy teze, o něž Havelka po teoretické stránce opírá své práce.

Máme-li stručně a co možná nejobjektivněji charakterizovat Havelkovo teoreticko-metodologické zázemí, lze říci, že jeho práce stojí na pomezí historie, historické sociologie či historické sociologie vědění, historické antropologie a dějin mentalit. V tomto ohledu můžeme považovat Havelkovu badatelskou práci v českém prostředí za průkopnickou. Není náhodou, že na samém začátku Havelkovy nejnovější knihy *Ideje – dějiny – společnost* najdeme jako motto citát Petera Burkeho, začínající jednoznačným konstatováním: „Mezi historiky a sociology nevládnou vždy dobré sousedské vztahy“ (s. 5).

Burkeho tvrzení může autor této recenze ostatně potvrdit z vlastní zkušenosti: přestože se mu dostalo vzdělání v oboru

historie na dvou různých fakultách, užitečné teoretické zázemí v oblasti sociálněvědních teorií a metod byl nucen soustavně doplňovat samostudiem, neboť tato odborná průprava byla studijními programy historie mírně řečeno opomíjena.

Jak Havelka poukazuje hned v úvodní stati své knihy, ani sociologové nemívají příliš kladný vztah k historii, a to dokonce ani k dějinám vlastního oboru (s. 20). Nedůvěru mezi oběma disciplínami Havelka dokresluje příhodou, jak bez úspěchu přesvědčoval jisté autory, že není vhodné zaměřovat utrakvismus s protestantismem (s. 21). Nejen Havelkovy práce přitom jasně ukazují, že dialog mezi historií a sociologií nemusí být „dialogem mezi hluchými“ (Jiří Šubrt. „Dialog mezi hluchými.“ *Sociologický časopis* 1998, 44 (5): 969–987).

Rozsáhlá, více než čtyřsetstránková publikace *Ideje – dějiny – společnost* není systematickou monografií na úzce vymezené téma, ale souborem statí, jež jsou však spojeny společným teoretickým zázemím, spočívajícím právě v historické sociologii, a rovněž okruhem tematických otázek, na něž se zaměřují. Řada statí do knihy zahrnutých přitom již byla nějakým způsobem publikována, což, jak uvidíme dále, lze vnímat jako jednu z hlavních slabín publikace.

Jistým nedostatkem Havelkovy práce je také absence jmenného a věcného rejstříku, která čtenáři výrazně znesnadňuje orientaci v knize. Havelka se k řadě problémů v jednotlivých statích opakovaně vrací, a rejstříky by proto byly při četbě knihy významnou pomocí. Rovněž ediční práce není bohužel zcela bezchybná a pozorný čtenář v knize nalezne několik chyb: například text poznámky 33 na straně 232 se téměř doslova opakuje ve vlastním textu na téže straně, či chybné označení poznámek pod čarou na straně 35, kde se pro dvě následující poznámky opakuje označení číslem 57. Tyto nedostatky však nepovažujeme za zásadní.

Statě jsou podle svého tematického zaměření rozděleny do tří oddílů: první oddíl *Úvodem* (s. 5–81) následují *Motivy* (s. 83–150) a konečně nejrozsáhlejší závěrečná část *Případy* (s. 151–411). Při důkladnějším pohledu ovšem zjistíme, že jednotlivé statě jsou svým teoreticko-metodologickým zázemím i tematickým zaměřením do značné míry provázané a Havelka se k řadě tezí i motivů v různých statích vrací, ne vždy je však rozvíjí v nových souvislostech. Statě druhé části tak plynule navazují na oddíl úvodní a z celkové koncepce knihy nevybočují ani rozsáhlá třetí část, která se oproti předchozím dvěma zaměřuje na specifické historicko-sociologické otázky, spojené zejména s novodobými českými dějinami. Jistou výjimkou může být poslední stať třetí části, „Max Weber jako politolog a sociolog politiky“ (s. 362–411), jež je sice rovněž – podobně jako ostatní texty řazené k třetí části knihy – v podstatě případovou studií, svým celkovým zaměřením na teoretické koncepce Maxe Webera by se však možná lépe hodila jako závěr první, úvodní části.

První oddíl, *Úvodem* (s. 5–81), obsahuje několik studií zaměřených na obecné uvedení do problematiky historické sociologie. Právě pro její obecné, teoretické zaměření je úvodní část možné považovat za klíčovou, i když teoretickým otázkám se nevyhýbají ani texty v dalších dvou částech knihy. Havelkovým cílem je v úvodní části „vymezit nejširší teoreticko-metodologický kontext knihy, objasnit její základní perspektivu“ (s. 7), spíše než podat vyčerpávající systematický přehled dějin historické sociologie. Oddíl je však postaven z velké části právě na historickém pohledu a poskytuje povšechné seznámení s nejdůležitějšími autory a perspektivami, které významně ovlivnily formování oboru. Pokud Havelka opomíjí nebo jen letmo zmiňuje některé směry, jež by snad bylo vhodné v souvislosti s formováním historické sociologie uvést (např. francouzská škola Annales, německá frankfurtská škola a další, zejména současní

autoři – viz např. s. 18, 54–57), lze to do jisté míry chápat v souvislosti s následujícími dvěma částmi knihy, kde se autor podrobněji věnuje zejména tématům načrtnutým v úvodním oddílu. Úvodní část tak čtenáře seznamuje právě s těmi tématy, která jsou rozvíjena v následujících státech, a z tohoto hlediska můžeme říci, že se Havelkovi podařilo v úvodních státech hlavní vývojové proudy a témata historické sociologie systematizovat v souladu s cílem vytyčeným na s. 7. Přesto zůstává otázkou, zda by čtenář neocenil poněkud důkladnější, hlubší vhléd do problematiky a zda teoreticko-metodologický kontext knihy, který Havelka v úvodní části představuje, nezůstal široký až příliš.

Úvodní oddíl začíná stručným přehledem kořenů historické sociologie, osobností a jejich děl, které lze z dnešního pohledu vnímat jako předchůdce sociologického přístupu v historickém bádání. Krátce pojednává např. o díle de Montesquieuově, Fergussonově, de Tocquevilleově, Marxově či Comtově (s. 8–21). Havelka zde s odkazem na Norberta Eliase vyslovuje myšlenku, že zhruba od konce druhé světové války lze v sociologii pozorovat jistý odklon od historické perspektivy a stále větší důraz na současnost, na empirické kvantitativní metody. To vedlo k podceňování či dokonce přehlížení diachronní perspektivy v sociologickém bádání (viz s. 18–19), jež lze mnohdy pozorovat i dnes.

Jistá nedůvěra mezi historií a sociologií má však hlubší základy. Již v 19. století znesnadňuje budování vazeb mezi oběma disciplínami historismus, kladoucí důraz na specifickou povahu jevů spojených s činností lidského ducha. Historismus přinejmenším ztěžuje, ne-li přímo znemožňuje hledání obecných zákonitostí a teorií. Z tohoto hlediska není dějinné fenomény možné *vysvětlit*, můžeme pouze *porozumět* jejich individuální genezi (s. 24–25) a sociologie je tak například pro Diltheye „*gigantickým bludem (...) popletenou a neurčitou všeobecnou představou*“ (s. 27, kurzíva v textu). Řa-

da autorů, mezi jinými Max Weber nebo Otto Hintze, se však s čistě hermeneutickou perspektivou nespokojuje a snaží se propojit porozumění historickým jevům s širší kauzální, vysvětlující perspektivou, jež umožňuje komparaci a hledání nadindividuálních, historicko-sociálních struktur. Právě v tom Havelka spatřuje důležitý impuls pro vznik moderní historické sociologie, přičemž další podněty byly čerpány z kulturní kritiky a sociologie vědění. V této souvislosti se Havelka podrobněji zabývá dílem Karla Mannheima (s. 44–47), zejména jeho konceptem konstelační analýzy, a také konceptem sociálních figurací Norberta Eliase (s. 47–53). Velký význam v propojení historické a sociologické perspektivy však má především dílo Maxe Webera (viz zejména s. 34–42, 362–411).

V návaznosti na Webera se Havelka pokouší o vymezení svébytnosti historické sociologie v několika tezích, v nichž konstatuje úzkou propojenost sociálních a historických věd (s. 58–60). Krátce řečeno, historická sociologie se zaměřuje na historickou a sociální „skutečnost“, na zvláštnosti přítomné ve zkoumaných jevech, ale i na konstrukci „ideálních typů“ zkoumaných jevů, umožňujících komparaci. Propojuje tím hermeneutickou dimenzi „rozumění“ jevům s geneticko-kauzálním vysvětlením, zachycuje to, co je v každé zkoumané historické situaci jedinečné a individuální a zároveň neopomíjí hlubší dějinné souvislosti, trendy a kauzality. Tento přístup ve svém důsledku dovoluje další teoretická zobecnění.

Ilustrací přístupu historické sociologie je poslední stať úvodní části s výmluvným názvem „Univerzální a ‚partikulární‘ v kontinuitách a diskontinuitách transformačních změn“ (s. 72–81). Havelka na příkladu české transformace 90. let podává stručný nástin uplatnění přístupu historické sociologie při odhalování obecných a zvláštních faktorů ovlivňujících transformaci po roce 1989. Rovněž se pokouší o stanovení kontinuit a diskontinuit v historické

kém vývoji zvoleného období. Pozoruhodná je tabulka na straně 74, v níž Havelka podle těchto kritérií rozděluje vybrané transformační jevy. Je zajímavé, že mezi partikulární kontinuity v transformačních jevech řadí i příslušný „český ateismus“, který však – dle názoru autora této recenze velmi příhodně – navrhuje označovat spíše jako „náboženský agnosticismus“ (s. 78).

Druhá část knihy, *Motivy* (s. 83–150), obsahuje čtyři statě rozvíjející několik zvláštních témat, kterých se Havelka dotýká již v úvodním oddíle. První studie, „O potřebnosti teorie v soudobé české sociologii“, se vrací k tématu teoretického zakotvení sociologického bádání a kritizuje „ateoretickou tendenci“ (s. 86) soudobého sociologického „mainstreamu“. Havelka varuje před pokusy nahradit solidní teoretické zázemí sociologického bádání touhou po přímém politickém uplatnění a poukazuje na Weberovu tezi, podle níž „empirická věda není s to nikoho naučit, co má, nýbrž pouze to, co může a – podle okolností – to, co chce“ (s. 87, kurzíva v textu). Jde o tezi, která je dle našeho názoru hodná připomínání nejen sociologům.

Pozoruhodná je rovněž následující stať věnovaná filosofii dějin (s. 95–119), v níž rozlišuje tři základní paradigmaty – ontologické, mentalistické a lingvistické. Následuje studie k problematice „smyslu“ v historiografickém bádání (s. 120–135), jež dále rozvíjí téma předchozí statě. Oddíl *Motivy* uzavírá spíše esejisticky koncipovaný text na téma poznání, paměti a identity (s. 136–150). Havelka zde připomíná, že jedním z úkolů historického bádání je sledování „politiky paměti“ (s. 142): historická paměť se utváří teprve v procesech zapominání, často motivovaného politicky, ideologicky a kulturně. Historická věda by se tedy neměla zaměřovat jen na produkci paměti, ale i na „strategie zapominání“ (s. 144–145).

Třetí, nejrozsáhlejší část knihy, *Případy* (s. 153–411), zahrnuje celkem devět studií, zaměřených na specifické problémy, spojené vesměs s novodobými českými dě-

jinami. Studie jsou obvykle zaměřeny na určitý úzce vymezený problém či koncept, jako je například problematika mentalit (s. 153–195), koncepce střední Evropy (s. 196–216), sekularizace (s. 217–240), totalitarismu (s. 289–315) nebo tzv. nepolitická politika (s. 316–335). Vybrané koncepce pak Havelka sleduje jak po stránce širšího kontextuálního zakotvení v rámci dějin myšlení, kdy se zabývá formováním vybraných konceptů z hlediska filosofického, historického, sociálního a politického, a poté se věnuje jejich uplatňování v českém prostředí. Jednotlivé studie třetí části jsou tak konkrétní aplikací principů historické sociologie, které Havelka formuluje v úvodních částech knihy. Z celku třetího oddílu snad poněkud vybočuje jen zmíněná studie o Maxi Weberovi, která však je zřejmě zamýšlena jako shrnující závěr a z této perspektivy je její zařazení jistě oprávněné.

Rozsáhlejší úvodní studie třetí části se věnuje problematice mentalit (s. 153–195), které Havelka definuje jako vědomé či nevědomé, kolektivně podmíněné matrice, v nichž se v dějinném kontextu formují specifické reakce určitých skupin, způsoby jejich jednání a jejich rozumění světu (s. 155). V této souvislosti Havelka doporučuje rozlišovat mentality od stereotypů, jež jsou kolektivně sdílenými předsudky (s. 157). Tematikou se Havelka zabývá v širokých souvislostech. Podává přehled názorů na problematiku národního a středostavovského charakteru či mentality a uvádí koncept mentality do souvislosti s pojmem habitus Pierra Bourdieua. Ve druhé části studie (s. 179–195) se zaměřuje na otázku „národní povahy“ v českém prostředí. V souvislosti se statí na téma mentalit lze vnímat text „Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti“ (s. 336–361), který se věnuje generačnímu tématu v novodobých českých dějinách ve vztahu ke konceptu generace v sociálních vědách. V českém prostředí druhé poloviny 20. století Havelka shledává existenci tří výraz-

ných generačních uskupení – generaci fučíkovskou a Kohoutovu (s. 345) a generaci Havlovu (s. 350). Havelka přitom neváhá k jednotlivým generačním uskupením přiřadit řadu konkrétních jmen osobností českých moderních dějin – zdůrazňuje sice ilustrativní povahu těchto seznamů a je si vědom existence výrazných výjimek (s. 344), je však otázkou, zda lze Havelkovo řazení jednotlivých osobností přijmout zcela bez výhrad.

Námítky lze jistě vznést vůči jakýmkoli sociálněvědním generalizacím a z nepřesnosti lze napadnout jakoukoli teorii – připomeňme však zároveň, že právě možnost kritizovat a přezkoumávat teoretické koncepce je jedním z nejdůležitějších principů vědy, neustále posouvajícím hranice poznání. Sociální vědy se proto bez stavby teorií neobejdou, vždyť, jak připomíná Havelka „teorie (...) nejsou jen cílem poznání, ale také jeho předpokladem a prostředkem“ (s. 87). Přístup historické sociologie zde nabízí konkrétní cestu.

Přínosem Havelkovy knihy je hledání inspirace u autorů, kteří jsou ne nadarmo považováni za klasiky v oblasti sociálních věd, zejména u Maxe Webera. Havelkova kniha jasně dokazuje, že Weberovy teze jsou stále nesmírně aktuální, moderní a v žádném případě netvoří „fosilizované pilíře“ sociálněvědních disciplín, nýbrž zůstávají stále živé (srov. s. 60).

Havelkova kniha připomíná řadu teoretických koncepcí, naznačuje mnoho zajímavých souvislostí a přichází s množstvím podnětů, které by si zasloužily další, podrobnější sledování. Bylo by například jistě zajímavé se blíže zabývat obdobím po roce 1968, například v souvislosti s tematikou mentality či generační zkušenosti. Havelka se přitom zaměřuje zejména – i když ne výhradně – na období 19. a první poloviny 20. století. Nejnovější období českých dějin tak na systematické zpracování z hlediska historické sociologie teprve čeká. Havelkovy studie shrnuté v publikaci *Ideje – dějiny – společnost* jsou však v každém případě

pro tuto oblast sociálněvědního bádání přínosem.

Vzhledem k relativně velkému tematickému rozsahu knihy by jistě bylo snadné vznést vůči Havelkovým tezím řadu konkrétních námitek, ptát se například, proč opírá své úvahy pouze o určité autory a soubory dat, proč si klade jen určité otázky a jiné přitom opomíjí. Proto bude účelnější držet se spíše obecné roviny a pohlédnout na knihu *Ideje – dějiny – společnost* jako na celek.

Nejpodstatnější slabinu Havelkovy knihy lze vidět ve zmíněné tematické pluralitě, vedoucí nutně k jisté roztržitosti a místy až k povrchnosti. Již v úvodní části knihy by čtenář možná ocenil zevrubnější vhléd do problematiky historické sociologie, než jaký poskytuje přehled na s. 8–81, který mnohé důležité proudy opomíjí. Musíme však mít stále na paměti, jakou formou kniha vznikla: jde o soubor textů na vybraná témata, které již autor většinou nějakou formou prezentoval. Havelka se sice pokusil o sestavení statí do tří tematicky vymezených celků, zůstává však otázkou, zda toto uspořádání skutečně vedlo ke vzniku souboru, který by bylo možné systematicky číst jako monografii od začátku do konce. Většina čtenářů dá zřejmě přednost nesouvislé četbě jednotlivých textů na témata odpovídající jejich zájmům, což bude zřejměm důsledkem určité tematické „roztěkanosti“, kterou vzhledem ke koncepci knihy zřejmě ani nebylo možné odstranit.

Můžeme se ptát, do jaké míry je účelné souborné publikování vesměs již vydaných statí, buď jen s malými, nebo žádnými změnami. Má-li čtenář zájem seznámit se s Havelkovými články sebranými v knize *Ideje – dějiny – společnost*, může je snadno nalézt v časopisech a sbornících, kde byla většina z nich původně publikována. Kniha sice na jedné straně poskytuje celkový přehled o tématech, jimiž se Havelka doposud zabýval, na straně druhé však sebrané vydání již publikovaných statí vedlo k doslovně-

mu opakování řady tezí a informací, což při systematické četbě knihy působí nepatříčně, až rušivě.

Havelkovy statě shrnuté v knize *Ideje – dějiny – společnost* vesměs pouze rozehrávají vybraná témata historické sociologie, z nichž mnohá by si zasloužila samostatné systematické monografie či pojednání z hle-

diska současných, nejmodernějších teoretických směrů sociálněvědního bádání. Těm se však Havelka obvykle vyhýbá a zakládá své teze na autorech, jež lze považovat spíše za klasické. Četba knihy *Ideje – dějiny – společnost* však bezesporu bude pro mnohé cennou inspirací.

Jakub Havlíček